

Stare dubrovačke svečanosti

U nizu velikih pothvata koji u trinaestom stoljeću bitno određuju budućnost Dubrovnika posebno mjesto zauzimaju nastojanja da se različitim izražajnim sredstvima utvrdi i predoči posebno značenje toga grada-države.

Zahvaljujući takvim nastojanjima, koja se objavljuju u svim područjima njegova života, Dubrovnik postaje brižljivo oblikovana tvorevina, svojevrsno umjetničko djelo.

Stvarajući poznati pojam "države kao umjetničkog djela" Jacob Burckhardt je u svojoj knjizi "Kultura renesanse u Italiji" svjesno uključio društveno-politički život u područja umjetničkog stvaralaštva. Promatrajući promišljenu izgradnju raznih vladavina u Italiji u toku četrnaestoga i petnaestog stoljeća, on je vidovito osjetio srodnost raznih oblika političkih tvorevina s djelima istovremenih graditelja, kipara, slikara i književnika. Napori da se stvore novi oblici političkog života sredina koje su se izvojile

iz "carstva" kao osnovnog okvira srednjovjekovne države nisu se iscrpljivali samo u izgradnji "vlasti", nego su zahvaćali sva područja, od gradogradnje do svečanosti.

Razvoj Dubrovnika u trinaestom i četrnaestom stoljeću pokazuje isto takvu povezanost različitih nastojanja da se stvore novi okviri cjelokupnog života grada, materijalni i duhovni. Niz istovremenih akcija u različitim područjima, počevši od podizanja novih utvrđenja i regulacija grada pa do izgradnje složenoga pravnog sustava, povezuje ista težnja da se različitim sredstvima jasno odredi i svestrano oblikuje cijeli život te zajednice.

Oko sredine trinaestog stoljeća izgrađuje se najveći dio onog pojasa zidova koji još i danas uokviruju grad. Bio je to velik i smion građevni pothvat, a njegovi se pravi razmjeri mogu dokučiti tek kada se shvati da goleme površine tih zidova pokrivaju bezbrojne kamene kocke klesane ljudskim rukama. I ma koliko

je težak rad kamenara bio u ono vrijeme nisko plaćen, cijena novih zidova i kula morala je biti neobično visoka. No ta je "neizmjerena cijena" – kako kaže jedna stara dubrovačka kronika – bila plaćena ne samo radi neposredne obrambene koristi nego i radi onih "simboličnih" poruka što ih nose te mase obrađenog kamena. Pojam grada bio je u to vrijeme nerazdvojno vezan s utvrđenim zidovima i kulama, a njihova veličina i ljepota otkrivaju shvaćanja njegovih građana o značenju vlastite sredine.

Pretkraj trinaestog stoljeća, u dva navrata: godine 1272. i 1296., Dubrovnik izvodi velike regulacione zahvate. Tim regulacijama stvoren je pravilan sustav uzdužnih i poprečnih ulica oko prostranoga središnjeg prostora Place, kojim se jasno izražava shvaćanje grada kao razumno uređene i jasno oblikovane cjeline. Pažljivije analize različitih statutarnih odluka, kojima se u toku četrnaestog stoljeća provodi izgradnja grada, otkrivaju se istinske dimenzije tih regulacija. Ti zahvati, naime, ne određuju samo poteze ulica i prostora trgova, nego i značenje kuća u njima. Zadirući duboko u privatnu sferu života, regulacioni propisi nameću građanima obvezu da svoj dom shvate prije svega kao dio jedne oblikovane cjeline. Ogranizirajući čitav grad kao "simbolički oblik" života zajednice, općina je svakoj pojedinoj građevini odredila i posebnu simboličku funkciju.

Nova organizacija života u prostoru odvija se istodobno s izgradnjom složenoga pravnog sustava u kojem se podrobno određuju međusobni odnosi gradskog stanovništva, a i njihovi odnosi prema zajednici koju tvore. U vrijeme kodifikacije statuta, godine 1272., podjela društvenih uloga u životu te zajednice već je bila dovršena. "Zatvaranje" Velikog vijeća, na početku četrnaestog stoljeća, kojim se samo članovima "vlasteoskih" porodica povjerava obavljanje najvažnijih upravnih i političkih funkcija, bilo je najočitiiji, ali ne i jedini izraz slojevanja te zajednice, koje se zbiva unutar različitih okvira: u gradskim četvrtima, cehovima, bratovštinama. Usporedo s utvrđivanjem društvenih uloga pojedinih slojeva gradskog stanovništva traje i proces vanjskog obilježavanja njihova života. U četrnaestom stoljeću društvena struktura grada već se jasno izražava i u složenom sustavu različitih vanjskih obilježja-simbola. Pojedini dijelovi grada imaju već posve određeni značaj, različite manje crkve svoje "svece" i vjernike – određeno simboličko značenje dobivaju i građevine i govor, obredi i odjeća.

U šarolikom skupu raznovrsnih simbola i obreda, koji se javljaju u životu grada, posebno mjesto pripadalo je javnim svečanostima – tim izrazito simboličkim radnjama.

U pravilu, javne svečanosti vežu se uz crkvene blagdane ili uz crkve koje svojom arhitekturom i unutarnjim uređenjem stvaraju najbogatiji okvir raznim obrednim radnjama. No govoreći o crkvenim blagdanima, o tome dugom nizu posebno obilježenih dana kojima je protkan tok "običnog" vremena, ne treba zaboraviti da mnogi od njih kršćanskim imenima i nazivima pokrivaju blagdane koji su zasnovani u starijim religijama, dok su drugi opet izravno vezani uz "političku" svijest dubrovačke sredine. Tako je kult svetoga Vlaha, zaštitnika grada, razvijen negdje na prijelazu iz desetog u jedanaesto stoljeće, u vrijeme kada Dubrovnik doživljava prvo razdoblje svoga snažnog razvoja i kada se kao neposredan izraz toga rasta javljaju i prvi izražaji svijesti o posebnom značenju te zajednice. Teško je danas ustanoviti što je nagnalo Dubrovnik da za svoga zaštitnika izabere sveca daleke Armenije, kojemu se inače pridaje značaj čudotvornog liječnika, no u mjesnoj predaji njegova prva čudesna pojava u gradu, godine 971., vezana je uz jedan ratni sukob s Venecijom.

Jedan od najranijih sačuvanih dubrovačkih dokumenata javnog značaja iz godine 1190. jest odluka kojom se obilježava svečev dan time što se tri dana prije i tri dana poslije petog veljače dopušta svim prognanicima, dužnicima i osuđenima za razna zlodjela slobodan ulazak i boravak u gradu. U četrnaestom stoljeću kult svetoga Vlaha dobiva još jedan dan u godini: spomen stjecanja relikvije njegove ruke. U povodu ustanovljivanja toga novog gradskog blagdana donosi se godine 1347. i posebna odluka o načinu proslave, u kojoj se između ostalog laže: "U predvečerje toga dana neka se svečano podigne stijeg svetoga Vlaha, a članovi Malog vijeća dužni su da se sakupe i zajedno s knezom idu u katedralu na večernjicu. Drugog dana, vijećnici i knez treba da zajedno prisustvuju misi, svaki s velikom svijetom u ruci. Toga dana dužni su čuvari katedralne riznice po svjetlom danu, a ne po noći, iznijeti i javno pokazati ruku svetoga Vlaha, a i druge njegove relikvije." I za taj dan vrijede iste one slobode koje su prognanicima i dužnicima dane još u odluci iz godine 1190. Slična javna svečanost ustanovljena je u četrnaestom stoljeću još i za blagdan "Četrdeset mučenika", a manje javne svečanosti imale su i pojedine gradske crkve na dane svojih svetaca. Crkva je bila pozornica svečanosti i u povodu izbora novoga gradskog kneza. Već u prvim poglavljima gradskog statuta iz 1272. godine, kojima se određuju prava i dužnosti kneza, propisuje se obred njegovih javnih zakletvi, najprije na trgu a zatim u crkvi. Knez sa stijegom u ruci polazi s trga prema katedrali, gdje ga na velikim vratima dočekuju kanonici i klerici s tamjanom i svetom vodom, pjevajući pohvale.

U svim zabilježenim "scenarijama" tih javnih svečanosti ističu se jasno reprezentativne uloge predstavnika svjetovne i duhovne vlasti. Poznavajući prostore u kojima su se te svečanosti održavale, a prije svega gradski trg okružen i prožet nizom reprezentativnih građevina, možemo lako steći određenu predodžbu o njihovu djelovanju na gledaoce. Dostojanstvene, spore povorke bogato odjevene vlastele, zapaljene svijee, ukrašeni portal katedrale na kojima se okuplja svečanost s kadicionama, pjevajući "pohvale", svirka općinskih trubača i zvonjaca zvona – svi ti pokreti, boje, zvukovi, pa i mirisi, gradili su neobično sugestivan prizor.

Rekonstrukcija tih velikih javnih svečanosti srednjovjekovnog Dubrovnika, upravo prema izvornim scenarijama, kao da potpuno potvrđuje one jetke ocjene "službenih" obreda što ih je dao povjesničar književnosti i kulture Mihail Bahtin u uvodu svoje velike knjige o Rabelaisu i pučkoj kulturi srednjega vijeka i renesanse. "Oficijelna svečanost, kaže Bahtin, služi prije svega tome da posveti postojeći društveni red. Ona uznosi trajnost, nepromjenljivost i vječnost zakona koji vladaju svijetom: zakona hijerarhije, normi, vjerskih tabua. Oficijelna svečanost mora biti ozbiljna, i njoj je stran svaki princip komičnoga, a time ona izdaje i iskrikljuje istinsku prirodu ljudskih svečanosti uopće."

Oštrina te Bahtinove ocjene "službenih", dakle, crkvenih i državnih svečanosti u srednjem vijeku i renesansi, proizlazi iz određenog shvaćanja značenja "praznika", blagdana u ljudskom životu. To shvaćanje oslanja se na one analize "posvećenih dana" u različitim kulturama u kojima se otkriva njihovo bitno društveno značenje.

Blagdani i svečanosti koje ih prate javljaju se u svim vremenima i prostorima bez obzira na različite oblike društvenog uređenja i vjerske predodžbe; svi imaju neka osnovna zajednička obilježja. To su "posvećeni" djelici ljudskog vremena, dani u kojima čovjek uspostavljajući i ritualno obnavlja svoje odnose sa silama "drugog svijeta". Ali to su isto tako oni dani u kojima sve prisile

i odricanja, zakoni i bezakonja, što vladaju u svakodnevnom životu, gube barem privremeno svoju snagu i težinu. Upravo uslijed toga blagdani su uvijek bili mali otoci slobode u jednoličnoj struji neslobodnog vremena. Gozbe koje u pravilu prate sve blagdane i svečanosti u srednjovjekovnom Dubrovniku suprotstavljaju se štedljivim, pa i oskudnim obrocima u svakodnevnom životu. Privremeno ukidanje različitih kazni i jamčenje slobode svima koji za vrijeme svečanosti ulaze u grad prešutno je priznanje niže zemaljske vrijednosti ljudskih zakona. Upravo taj izrazito općedruštveni značaj omogućivao je blagdanima da budu trajniji od religija. Bogovi su umirali, ali nisu nestajali dani koji su im jednom bili posvećeni kao simbolima vrijednosti, trajnijih od onih što se neprestano uspostavljaju u "običnom" životu. To značenje blagdana kao oslobođenja od svakodnevice bilo je u ljudskoj svijesti mnogo dublje ukorijenjeno od svih imena kojima su se oni povremeno nazivali.

Stilizirajući svoje svečanosti dubrovačka gradska sredina, crkva i država suprotstavljali su vlastite vrijednosti trajnim vrijednostima blagdana. Pohvala ljudskoj slobodi postaje pohvala političkoj slobodi dubrovačke države. Umjesto zajedničkog obreda, uspostavlja se svečanost u kojoj su oštro odijeljene uloge gledaoca i sudionika, a izgradnja čvrste društvene hijerarhije posvećuje se i "režijom" obreda. Kao i sve "institucije" koje se izdvajaju iz pučke sredine, iz društveno neodređenih zajednica života i vjerovanja, tako se i te svečanosti trinaestog i četrnaestog stoljeća brižljivo ograđuju od svakodnevnog života u kojem se uporno održavaju ostaci predaja što zahtijevaju poštivanje drugih društvenih vrijednosti. S istom onom odlučnošću s kojom se u četrnaestom stoljeću zabranjuju razne igre ili prodaja voća u crkvi, svaki pokušaj obezvređivanja posvećenog prostora svakodnevnim, običnim radnjama, svečanosti dijele svakodnevno od uzvišenog.

Bahtin je u svojoj kritici "službenih" svečanosti posebno naglasio njihovu ozbiljnost, njihov svjesni prekid s komičnim, sa smijehom, koji je uvijek bio osnovni oblik ispoljavanja životne radosti. Oslanjajući se na prilično malobrojna istraživanja o sudbini smijeha u razvoju ljudske kulture, kakvo je npr. veliko djelo Hermanna Reicha o antičkom "mimusu" i njegovu kontinuitetu u srednjovjekovnoj komediji, Bahtin je pokazao da se upravo u odnosu prema komičnom, grotesknom, prema smijehom u najraznijim oblicima, prepoznaju granice koje se uspostavljaju između "pučke" i "elitne" kulture, upozoravajući na to da je u srednjem vijeku karneval bio ono "gnijezdo" u kojem se uporno održavao gromki, jednak, bespoštedan pučki smijeh.

Upravo iz četrnaestog stoljeća, u kojem se uspostavljaju velike "službene" svečanosti u Dubrovniku, potječe i nekoliko dokumenata o održavanju karnevalskih običaja u gradu. To je nekoliko odluka gradske uprave kojima se najprije pokušava ograničiti, a zatim i potpuno zabraniti karnevalsko maskiranje. Godine 1331., u razmaku od nekoliko dana, donose se dvije protuslovne odluke. Jednom se dopušta da se, kako je zapisano: "svatko može preobraziti u krabonosa, ili židova, ili na bilo koji način promijeniti svoj lik", s time da knez i Malo vijeće imaju pravo ustanoviti kazne kako bi ta "igra" protekla bez izgreda i tučnjava. Nekoliko dana kasnije vrijednost prethodne dozvole ograničuje se na tjedan dana, a posebno se naglašava da nitko od maskiranih ne smije nositi u gradu nikakvo oružje, drveni štap ili kamen. Godine 1335., u ožujku, zabranjuje se na godinu dana preobražavanje u ugljenare i židove ili "u bilo kakav drugi ružan lik". Nekoliko godina kasnije, 1348., unosi se u gradski statut opsežna

odluka o posvećenoj zabrani maskiranja. Tada se kaže: "... jer se češće događalo da su za praznika uskrsnuća našega gospodina Isusa Krista mnogi preobražavali svoj lik slavenskom odjećom i drugim sredstvima i pretvarali se u krabonose i druge odvratne i strašne likove i u tim likovima počinjali mnoga zlodjela i izgrede, koja su mnogima mrska, pa htijući da se te zloupotrebe izbjegnu, zapovjedamo sa se od sada nitko ni u svečanim danima ni u bilo koje drugo vrijeme ne smije odjećom drugim sredstvima ili izmišljotinama preobraćati u krabonose, ni na bilo koji način mijenjati svoj lik."

Ti tekstovi nisu na žalost još lingvistički analizirani, tako da ostaje još nejasno značenje pojma "krabonos", odnosno njegovo podrijetlo. Vrlo je vjerojatno da on proizlazi iz preobrazbe u "ugljenara", latinski carbonosus, najjednostavnije od maske čija garavost pripada onoj igri suprotnosti bijele i crne boje što se javlja u karnevalskim obredima pojedinih europskih područja sve do prošlog stoljeća. No čini se da je u toku vremena ta probrazba postala pojmom maske uopće, pa da se pojam "krabonos" naposljetku pretvorio u imenicu "krabulja".

Ali bez obzira na rezultat budućih lingvističkih analiza, pravi smisao odredbi posve je jasan: one se usmjeruju prije svega protiv svakog maskiranja, prerušavanja i skrivanja vlastite ličnosti. Tim su se prerušavanjem građani, a to su prvenstveno mladi ljudi, privremeno ukidajući svoju poznatu službenu ličnost, oslobađali i onih uloga koje su im bile podijeljene društvenim poretom, zamornog, a ponekad i ponižavajućeg indentiteta sa samim sobom. Teško je iz škratih podataka uspostaviti podrijetlo i razvoj tih dubrovačkih običaja, no u vrijeme iz kojega potječu ti izvori oni se očigledno javljaju kao pučka protusvečanost, kao još nestiliziran nepokoreni praznik.

Govoreći o karnevalu u europskoj pučkoj predaji, učeni etnolozi ustanovili su da njegovo podrijetlo seže i dalje i dublje od rimskih "saturnalija", sve do prastarih mitova koji govore o stvaranju čitavog kozmosa i njegovoj neprestanoj obnovi. Karnevalski običaji u srednjovjekovnom gradu izgubili su već odavno značenje magične "obnove", a maske koje rabe njihovi sudionici ne povezuju ih više sa svijetom sablasti. No usprkos promjenama i raznim iznakaženjima, pa i utjecajima vladajućih duhovnih i svjetovnih shvaćanja (među kojima se javlja i antisemitizam), karnevalski su običaji ipak imali značaj pobune protiv postojećeg reda, protiv priznatih propisa i normi. Izgredi, svađe i tučnjave, što su, čini se, u pravilu pratili dubrovačke karnevale četrnaestog stoljeća, tek su jedan, najgrublji, izraz te pobune. No kao i svaki blagdan što prekida ustaljeni red života, koji su mnogi s pravom doživljavali kao nepravedan, i karnevalski dani, običaji i likovi što se u njima javljaju – naglašeno drukčiji, pa makar i nakazniji od onih svakodnevnih – otkrivaju ne samo izuzetna rapoloženja i uzbuđenja nego i maštanja o jednom drugom, boljem svijetu. Razvoj književnosti u petnaestom i šesnaestom stoljeću pokazuje posve jasno da karnevalske predaje u Dubrovniku nisu zamrle usprkos svim strogim zabranama. Treba se samo prisjetiti ugođaja Držićeva "Stanca", prizora noćnoga grada u kojem, usprkos zabranama i nadzoru, vlada maskirana mladost. Napokon i Negromant "Dugi nos" u prologu Držićeva "Dunda Maroja" i kao lik i kao maska pripada karnevalu, i starim prikazama "krabonosa". Buntovni i sanjarski motivi, kratak nacrt one osebujne utopije u Negromantovu kazivanju i oštra kritika dubrovačkih prilika u poznatim pismima Marina Držića, krajnja su umjetnička i politička stilizacija pravadne karnevalske predaje.